

6. Лильо І.М., Лильо-Откович З.М. Прогулянка Львовом: Путівник. – К.: Балтія Друк, 2005. – 224 с.: іл.
7. Островский Г.С. Львов, 2-е изд., переработ. и доп. Л., “Искусство”, 1975. – 208 с.
8. Зіморевич Б. Потрійний Львів. Пер. з лат. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 84.
9. Bostel F. Kosciol s klasztor O.O. Bernardynow we Lwowie // *Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej*. – Lwow, b.r. – S. 184.
- Zubrzycki D. *Kronika miasta Lwowa*. – Lwow, 1844. – S. 114–115.
10. Zubrzycki D. *Op. cit.* – S. 113, 114, 120–123.
11. Tomkiewicz W. *Dzieje obwarowan mijeskich Lwowa*// *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. – T. XVI. – Zesz. 3. – Warszawa, 1971. – S. 106.
12. Bostel F. *Kosciol s klasztor O.O. Bernardynow we Lwowie*. – S. 184.
13. Вуйцик В. Бернардинський монастир у Львові // *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”*. – Львів: інститут “Укрзахідпроектреставрація”, 2004. – Вип. 14. – 328 с., іл. – С. 82–94.
14. [http://ru.wikipedia.org/wiki/Бернардинский_костёл_и_монастырь_\(Львов\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Бернардинский_костёл_и_монастырь_(Львов)).

УДК 712.253

В.Я. Тарас

Інститут народознавства, м. Львів

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПОХОДЖЕННЯ САДУ

© Тарас В.Я., 2013

Подано значення слова “сад” із тлумачних та етимологічних словників як вітчизняних, так і зарубіжних. Велику увагу зацентровано на значенні терміна сад у Біблії. Наведено паралелі зі світових релігій, а також з різних країн світу – Далекого Сходу, Європи та Азії.

Ключові слова: сад, парк, садово-паркове мистецтво, ландшафтна архітектура, культ бога, міф, Адоніс, християнство, Едем.

In the article has been presented strict meaning of term garden from explanatory and etymological vocabularies of home and foreign compiling. Especial attention has been paid to the source of meaning for those terms, i.e. the Holy Bible. Parallels in world religious doctrines as well as in different world cultures, as the Far East, Europe and Asia have been exposed.

Key words: garden, park, gardening and park art, landscape architecture, religious adoration, myth, Adonis, Christianity, Eden.

Актуальність дослідження і постановка проблеми

За останні десятиріччя в суспільстві з’явилася певна мода на закладення садів, що спричинило появу великої кількості наукової, науково-популярної та особливо популярної літератури про закладання садів і парків. У сучасних глянсових журналах life-style та періодичних виданнях про господарське садівництво наведено не лише практичні поради, але і статті з історії та теорії садово-паркового мистецтва. Базова термінологія “сад”, “парк”, “садово-паркове мистецтво”, “ландшафтна архітектура” та контекст, у якому вона вживається у цих працях є далекою від початкового змісту історично закладеного в термінах, це незнання чи нерозуміння основних принципів і понять. Не краща ситуація є і з науковою та науково-популярною літературою. Те, що є прийнятним для повсякденної мови є неприпустимим у наукових текстах, де слово стає терміном, семантичне поле якого в ідеалі звужено до одного єдиного значення. З’явилася тенденція замінювати слово “сад” на “парк”, керуючись уявленням про “сад”, що це ділянка з фруктовими насадженнями, який притаманні лише утилітарні функції. Як наслідок, у радянській історії архітектури було викреслено з предмета дослідження монастирські сади, і фактично усі сади до XVII ст., зважаючи на їх утилітарний характер. Так, у сучасній архітектурній дисципліні “сад” як явище фактично прирівнюється до городу, який за визначенням не може бути твором мистецтва.

Для прикладу наведемо визначення слова “сад” у тлумачних і етимологічних словниках і терміна “сад” у фаховій літературі з садово-паркового мистецтва та ландшафтної архітектури. У тлумачних словниках слово “сад” визначено як: “...спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо; присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо; те саме, що *парк*” [14, с. 9], “...ділянка землі, засаджена стараннями людини деревами, кущами, квітами, з вбитими доріжками і різного роду та виду витівками, прикрасами” [6, с. 127–129], “...ділянка землі, засаджена деревами, кущами, квітами” [12], “...ділянка землі, де ростуть квіти і дерева” [8]. Етимологічний словник української мови подає слово сад, як “засаджену деревами ділянку” [7, с. 162], в російському етимологічному словнику М. Фасмера – сад, це “дерево, рослина, гай” [22, с. 567].

У фаховій літературі термін “сад” – це ділянка з рослинами, що культивуються [1]; це об’єкт озеленення, який являє собою територію площею не менше 5–10 га, зайняту деревними та кущовими насадженнями, алеями, галявинами, квітниками, малими архітектурними формами, зазвичай містять естраду, ігрові майданчики, дитячий сектор, водойми; являє собою певну планувальну композицію [3, с. 402–403]; це невеликий за площею парк, переважно засаджений декоративними або плодовими породами дерев і кущів [9]. У короткому довіднику архітектора з ландшафтної архітектури за редакцією І.Д. Родічкіна [13, с. 19] подано визначення садово-паркового мистецтва, в книзі С. Ожегова [11] про історію ландшафтної архітектури визначення термінів не подано взагалі.

Так, з наведених прикладів ми бачимо, що поняття “сад” і “парк” фактично стали синонімами. Невідомо, хто і коли вперше почав некоректно використовувати “парк” замість “сад”, але сьогодні це міцно увійшло до побутової та наукової ментальності.

Аналіз публікацій

У науковій літературі зі садово-паркового мистецтва, ландшафтної архітектури та історії архітектури історичні корені походження “саду” не розглядаються. Визначення терміна “сад” у спеціальній літературі, як правило не представлено, а наявні поодинокі визначення є достатньо суперечливими.

Мета дослідження

Показати історичні корені та визначити термін “сад”.

Виклад основного матеріалу

Історія виникнення садів тісно пов’язана з історією людської цивілізації. Прийнято вважати, що садівництво і сільське господарство з’явилися одночасно в неоліті (X – поч. III тис. до н.е.). Месопотамію, в якій зароджувалося сільське господарство, прийнято вважати батьківщиною садівництва. Сільське господарство, забезпечивши врожай великої кількості зернових, створило умови для розвитку міської цивілізації. Достаток сприяв подальшому розвитку архітектури і садівництва. Піднявшись над суворими вимогами природи і усвідомивши, що “безкорисне” може давати витончену насолоду, людина вийшла у світ поза природної реальності, створила світ артефактів, тобто світ культури й соціуму. Під час становлення і розвитку цивілізації рослини були ідентифіковані і з загальної кількості рослин були відібрані найкорисніші та найкрасивіші, які згодом були використані в садах. Так, створюються умови для появи саду, і як наслідок виникають питання – сад – це результат чи процес, що в ньому є первинним краса чи користь. У сьогоdnішньому повсякденному розумінні поняття “сад” уявляється, як утилітарний об’єкт якому не притаманна краса. У період появи садів перевага утилітарного начала не применшувала естетичного, художнього значення садів. Наявність фруктових дерев зовсім не означала утилітарне призначення саду, наявні утилітарні функції саду естетично осмислювалися. В давніх рукописах згадується про сади влаштовані в храмах, палацах, де вирощували фрукти та овочі, призначені для вшанування богів.

Важливе значення у житті давніх народів мали міфи. Це історично перша форма культури, яка змінює духовне життя людини. Людина не відрізняє сенс від природної властивості, асоціативний зв’язок від причинно-наслідкового. Навколишній світ одухотворюється, природа виступає як світ

грізних, але близьких людині міфологічних істот – демонів і богів. Паралельно з міфом в історії культури існувало і діяло мистецтво. Мистецтво слугувало людині для вираження у образно-символічному вигляді найбільш значущих моментів свого життя. Мистецтво створює для людини “другу реальність” – світ життєвих переживань, виражених спеціальними образно-символічними засобами. Все це відобразилося в садах, у них здійснювалися культу, присвячені богам, вони самі були предметом культу. Одним з найвідоміших був культ бога сонця Фінікії Адоніса. Справжнє ім’я сіро-фінікійського бога було Таммуз чи Фаммуз, воно тотожне з Адонісом з давньогрецької міфології, оскільки походить від фінікійського слова adon (адон) – “цар”, “Господь”, “владика”. У цього бога яскраво виражені рослинні функції, пов’язані з періодичним вмиранням і відродженням природи. В Сирії та Фінікії були популярні пишні святкування на честь Адоніса – адонії. Культ Адоніса існував у Єгипті, а також на островах Кіпр і Лесбос. Найбільшого розвитку культ Адоніса як божества природи одержав у Біблосі¹ і його околицях. Звідси цей культ перейшов до греків приблизно у VII ст. до н.е., які перетворили Адоніса на напівбога, а з азійського міфу створили поетичну оповідь². Свято Адоніса (Adonia Ἄδωναι), яке головно стосувалося смерті прекрасного, оплакуваного Афродітою хлопця, відбувалося щорік, здебільшого в липні або навесні, і складалося з двох частин: під час першої оплакувалася смерть Адоніса, у другій з радістю святкувалося його повернення до Афродіти. У Біблосі, де адонії святкувалися з особливою розкішшю, виставлялося спочатку зображення Адоніса під час тужливого співу, з дотриманням усіх похоронних обрядів, потім відбувалося радісне святкування з нагоди повернення Адоніса з пекла. Важливу роль в адоніях грали роль так звані “сади Адоніса” – це були наповнені землею глиняні посудини або корзини, в які садили пшеницю, ячмінь, салат і різні види квітів. Протягом восьми днів жінки дбайливо доглядали їх. Рослини швидко піднімалися, але через нестачу місця і живлення кореневої системи швидко в’янули. Після закінчення восьмиденного терміну їх разом із зображеннями померлого Адоніса виносили і кидали в море або в річку. Сади, присвячені Адонісу, насаджували і в природному середовищі. “Сади Адоніса” відображають втілення самого Бога та є проявом його сутності. “Сади” представляли Адоніса в його початковій, рослинній формі, статуї Адоніса, які з’явилися пізніше, представляли його в антропоморфному вигляді. Швидке зростання пшениці і вівса в “садах Адоніса” повинне було сприяти доброму сходу врожаю, а занурення “садів” і зображень Адоніса у воду слугувало магічним засобом забезпечити достатню кількість вологи.

Розведення “садів Адоніса” з метою забезпечити родючість землі або людей було поширено укрій широко: аналогічні звичаї відомі в Індії та Європі. Юдеї поклонялися Таммузу в часи царя Седекії (597—586 рр. до н.е.) та в часи руйнування Єрусалима (70 р. н.е.). Пророк Іезекиїль згадує про жінок, які плачуть за Таммузом, біля північної брами єрусалимського храму (Біблія. Книга Єзекиїла 8.14.). Культ Адоніса і християнство тісно пов’язані. Подібне за звучанням ім’я “Адон”

¹ Біблос (βίβλος) – біблійне місто Гебал (Губл), давнє місто Фінікії, розташоване на березі Середземного моря, 32 км. від Бейрута.

² Адоніс – за одною з версій – це син царя Кіпру Кінариса і Мірри. Коли він народився, богиня кохання Афродіта, побачивши його красу, викрала його і заховала в скриньці. Охороняти цю скриньку вона довірила Персефоні – дружині царя підземного царства Плутона. Персефоні дитя сподобалося теж і вона відмовилася повертати його Афродіті. Суперечку між ними вирішив Зевс. Згідно з його рішенням, Адоніс повинний був ділити рік між земним життям і підземним царством. На Землі весь вільний час Адоніс проводив з Афродітою. Персефона ревнувала Адоніса, тому намовила Ареса, лютого і ревнивого бога війни, його убити. Адоніс, який був коханим Афродіти, часто полював у горах. Арес набув подоби дикого вепра і одного дня під час полювання несподівано напав. Адоніс у сутичці загинув. Афродіта оплакала його і поховала в горах Кіпру. На згадку про коханого вона повеліла, щоб краплі пролитої хлопцем крові вічно проростали із землі прекрасними квітками. З крапель крові Адоніса розпустилися яскраво-червоні квіти, які пізніше назвали його ім’ям, а сльози Афродіти перетворилися на білі анемони. Душа Адоніса відправилася в царство мертвих до Персефони. Засмучена Афродіта умовила Зевса дозволити Адонісу проводити частину року на Землі. Зевс погодився з проханням і Адоніс кожен рік став повертатися до Афродіти. Так у міфі про Адоніса відобразилося уявлення давніх людей про щорічну зміну пори року і відновлення природи. Взятो з: Адоніс, в міфології // *Енциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – Т. I. А – Алтай, 1890. – С. 188. – 450 с.*

(Адоним, Адонай) євреї запозичили від фінікійян. Це ім'я увійшло до складу багатьох назв Ваал(а), Господь, Мелех. В юдаїзмі Адонай (Адонаї, Господь мій) використовувалось як одне з означень Бога³, з епохи еллінізму застосовується також як заміник (під час читання вголос) невимовного імені Ягве (Біблія. Ветхий и Новый заветы. Синоидальный перевод. Библейская энциклопедия. арх. Никифор. 1891)⁴, воно замінювалось словами *Haš-Šem* (Ім'я) або словосполученням Адонай Елохім⁵ ('Adonai 'Elohim), що в перекладі означає Господь Бог [18, 19]. Під час зародження християнства велике значення мав культ бога родючості Іешуа, близького до вавилонського Таммузу і грецького Адоніса. Після руйнування Єрусалиму міф про Іешуа злився з уявленням про месію, прихід якого передбачали єврейські пророки. Досить зауважити, що гай, присвячений Адонісу, знаходився у Віфлеємі⁶, що в перекладі означає "дім хліба".

Так, в уявленні різних народів існували ідентичні культу та боги – Митра, Аттіс, Вакх (Діоніс), Осіріс, Таммуз, Думузи-абзу, Адоніс, Іешуа, Кришна, Будда, які були присвячені володарю землі і родючості, в цій особі постає уявлення про померле й воскресле божество, яке уособлює щорічне вмирання і оживлення природи. Ці культу були свідченням віри у вічний рух життя: ув'язнення природи в підземному царстві – з подальшим її воскресінням – насаджений Сад постає, як символ, наочний вияв цієї віри.

Найраніше писемне свідчення про типи садів знаходимо у античного поета Вергілія (70–19 рр. до н. е.) у IV книзі Георгіки [2, с. 153–181], присвяченій бджільництву. Він подає зібраний образ саду, який займає 33 рядки⁷, окрім того, там само в описі "саду взагалі" (рядки 118–124) подано основні типи реальних римських садів на рівні їх диференціальних ознак-рослин *romaria, rosaria, toriaria, viridaria, hortus* (у значенні городу) тощо. Стає зрозумілим, що сад не може вирости сам по собі – його вирощують, обробляють, прикрашають. Необхідною умовою для існування саду є турботливий догляд (*cura colendi*). Так, поняття "сад" передовсім передбачає належність до сфери культури. Описуючи сади, автор показує, що будь-який сад гідний оспівування чи "пишні" сади і знамениті розарії Пестума, як вищий рівень, вершина садового мистецтва чи найбільш прозаїчний вид саду – город з цикорієм, петрушкою, гарбузом і обов'язкова умова для устрою саду вода для поливання (*roti rivi*). Згідно з Вергілієм город – об'єкт, настільки ж гідний оспівування, як і пишні сади. Універсальною ознакою саду є його "повнота", мається на увазі родючий, рясний плодами, зрілий (*fertilis, uberrimus, maturus, abundare*), пишний (*pinguis, mollis, spumans*), м'який, вологий, люблячий вологу (*potis gaudent ... rivas, amantes litora*) основний "типологічний" колір саду – зелений, що знову повертає нас до теми родючості саду [16, с. 140–142], отже в поняття краси саду входить і його утилітарність.

Сад був не просто витвором рук людських, а даром богів, так в епічній поемі Гомера Одиссея (VII ст. до н.е.) викладені події після закінчення Троянської війни, зокрема повернення Одиссея до рідної Ітаки після десятирічного блукання. Чудом врятувавшись від бурі, піднятої

---

³ До I ст. н.е. юдаїзм, трактуючи слова: "Не призывай Именья Господа, Бога твоего, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призыватиме Його Именья надаремно". (Біблія. Вихід 20:7), забороняє вимовляти ім'я Ягве. В результаті правильну (таємну) вимову імені знали тільки священики Єрусалимського храму, а в побуті використовувався титул Адонай (Господь, Всевишній). Під час чергової навали язичників Єрусалимський храм був зруйнований, першосвященик вбитий, так, первісна вимова імені Бога була втрачена навіки.

⁴ У найдавнішій єврейській версії ім'я Ягве/Єгова записано чотирма літерами так: *ЙГВГ* *יְהוָה*, утворюючи т.зв. тетраграму (грец. *тетраγράμματος*, від *тетра* — "чотири" та *γράμμα* — "літера". Остання з цих літер не читається як "г", а позначає голосний звук. Латинською мовою ця тетраграма транслітерується як *YHWH*. Дві основні традиції читання тетраграми: *Yahwe* (Ягве) та *Yehowa* (Єгова). Оскільки орфографія єврейської та арамейської мови містила лише приголосні літери, а голосні підбирались згідно з усною традицією, то правильна вимова цього імені залишається предметом гіпотез.

⁵ Елохім (*אֱלֹהִים, אֱלֹהִים*, *Элохім*) – гебрейське слово, яке означає поняття Божества, це титул Творця, а з погляду Кабали, одне з імен-епітетів Бога, яке перекладається словом у множині як "Боги".

⁶ Заслуговує на увагу повідомлення св. Ієроніма (бл. 340–420 рр.). Рідне місто Господа, Віфлеєм, пише Ієронім, знаходиться в тіні гаю, ще більш древнього бога, Адоніса, і там, де проливалось сльози немовля Ісус, був оплаканий коханий Венери. Ієронім, мабуть, вважав (хоча прямо він цього не говорить), що сад Адоніса посадили язичники після народження Христа для того, щоб осквернити святе для християн місце.

⁷ Сьогодні, між мовознавцями та істориками, ще тривають суперечки щодо описаного Вергілієм саду – це один реальний сад чи збірний образ саду.

ворожим йому Посейдоном, Одиссей впливає на берег острова, де живе щасливий народ – феаки, мореплавці з казково швидкохідними кораблями. Цар Алкіной гостинно приймає мандрівника у своєму розкішному палаці і влаштовує на його честь бенкет та ігри. Одиссей був здивований багатством міста, але найбільше його вразила велич палацу Алкіноя, в якому найчудовішим був сад біля палацу, символ розкоші, величі і порядку:

А за подвір'ям – од брами вхідної – був сад плодоносний,
В оранку денну завбільшки, обведений тином навколо.
Віттям розкішним великі дерева там скрізь зеленіли –
115] Груші дорідні, гранати і яблунь ряди рясноплідні,
В фігах солодких смоковниці й пишно-зелені оливи.
Та без плодів ніколи гілля тих дерев не лишалось –
Влітку то будь чи взимі – цілорічно. Віє там завжди
Теплий Зефір, і одні лиш зав'яжуться – другі вже спіють.
і Яблуко стигне за яблуком там, за грушею – груша,
Гроно там зріє за фоном, за смоквою – смоква солодка.
Далі – в розкішних плодах виноградник розкинувся рясно, –
Тут ось, під вільним осонням, на зрівняній гладко площадці
Грона сушилися на сонці, а там виноград ще збирали;
125] Тут же й давили його; цвітіння скінчивши, отут він
Щойно лише наливався, а там починав червоніти.
За виноградника рядом останнім оброблені грядки,
Повні городини всякої, очі весь рік веселили.
Два джерела там було – одне ручасм кучерявим
130] Сад орошало, а з другого струмись двором до порога
Дому високого біг, – городяни там воду черпали.
Щедро був так од богів обдарований дім Алкіноя [4].

Відомості про божественне походження саду знаходимо в міфах про видатного давньогрецького героя Геракла (лат. Геркулес), який перебуваючи на службі у мікенського царя Еврисфея здійснив 12 подвигів, найважчим для Геракла був подвиг, де він повинен був відправитися до великого титана Атласа, який тримав на плечах небесний схил, і дістати з його садів, за якими доглядали дочки Атласа Гесперіди, три золоті яблука. Яблука ці зростали на золотому дереві, вирощеному богинею землі Геєю в подарунок великій Гері в день її весілля із Зевсом. Аби зробити цей подвиг, потрібно було перш за все довідатися дорогу до садів Гесперід, що їх охороняв дракон, який ніколи не змикав око на сон. Здобуті Гераклом золоті яблука були запорукою омолодження і безсмертя.

У 306 році до н.е. Епікур (341–270 рр. до н.е.) заснував філософську школу в Афінах. Місце, вибране Епікуром для своєї школи, було вираженням революційного духу його ідеї, це був не форум як символ класичної Греції, а сад у передмісті Афін, який він купив за власні кошти, далеко від шуму міського життя, в сільській тиші, в обстановці, абсолютно невідомій класичному філософу. Школа отримала назву “Сад” (грец. *Keros*), а послідовники – філософами Саду, самого Епікура називали Садословом. Згідно з Епікуром усі люди є рівними, бо всі однаково прагнуть духовного миру і спокою, і всі мають на це право, і, якщо хочуть, то сповна можуть досягти його. “Сад” відкрив двері усім: знатним і безрідним, вільним і невільним, чоловікам і жінкам, гетерам у пошуках спокути і звільнення. Над входом до саду висів вислів: “Гість, тобі тут буде добре. Тут задоволення – вище благо”. Аристотель (384–322 рр. до н.е.) також заснував у саду свою перипатетичну школу, назва якої походить від гр. *περιπατέω* – прогулюватись, бо філософські бесіди велися під час прогулювання по саду. Після смерті Аристотеля сад успадкував учень Платона, друг і послідовник Аристотеля Теофраст (370–287 до н.е.), який є засновником ботаніки і географії рослин.

Сад у міфі і ритуалі – місце, де ростуть не просто якісь рослини, а перші рослини, ті які з'явилося на початку всього. Біблійний сад, “сад в Едемі” (gan bēcādān) – букв. “сад у блаженній країні” – житло Бога, в якому Він насадив “кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево Пізнання добра і зла” (Біблія. Буття 2.9); туди ж Він поселив і перших людей, для того щоб вони обробляли і охороняли цей сад. Наказавши людину за гріхи, Бог прирік її на важку і виснажливу працю поза Садам. У Книзі Ісаї неодноразово засуджуються язичники, які вшановували священні сади: “І будете ви посоромлені за ті дуби, що їх пожадали, і застидастесь за садки, які вибрали ви” (Біблія. Книга Ісаї 1.29); “Бо забула ти, дочко Ізраїля, Бога спасіння свого, і не пам'ятала про Скелю сили своєї. Тому то садиш розсадника приємного, і пересаджуєш туди чужу виноградину” (Біблія. Книга Ісаї 17.10)⁸.

Чарівну і лікувальну силу рослин приписують тому факту, що генетично вони походять від рослин, які були насаджені Богом. У старозавітній традиції топонім лікувальних рослин – сад в Едемі, в новозавітній – Голгофа. Вважається, що райське дерево складалося з трьох стовбурів: перший належав – Адаму, другий – Єві, а середній – самому Господеві. Після гріхопадіння стовбури Адама і Єви були винесені водами з раю. Припускається, що Сіф⁹, третій син Адама, здобув для батька гілку з дерева Господа, з якої Адам сплів собі вінок. Християни вважали центром землі Голгофу, вона вважалася і вершиною Космічної гори, і місцем, де був створений і згодом похований Адам у вінку з гілки Господнього дерева. З гілочки цього дерева виросло тристовбурне дерево, яке цар Соломон хотів використати для зведення храму. Згодом це дерево стало Хресним, заритий біля підніжжя Хреста череп Адама для спокутування гріха першої людини був окроплений кров'ю Спасителя. Так встановлюється міфологічний, редукований зв'язок Голгофи і Саду.

Іван Богослов в Об'явленні (90 рр. н.е.) подає такий опис раю: “І я, Іван, бачив місто святе, Новий Єрусалим, що сховався із неба від Бога, що був приготований, як невіста, прикрашена для чоловіка свого... Мур воно мало великий і високий, мало дванадцять брам, а на брамах дванадцять Ангелів... Посеред його вулиці, і по цей бік і по той бік ріки дерево життя, що родить дванадцять разів плоди, кожного місяця приносячи плід свій. А листя дерев на вздоровлення народів. І жадного прокляття більше не буде” (Біблія. Об'явлення Івана Богослова 21.2; 21.12; 22.2–3). Свята мучениця Перпетуя вперше (203 р. н.е.) описує рай, як прекрасний сад, наповнений чудовими деревами, запашними рослинами, неймовірними кольорами і дивно співаючими птицями. У детальніших описах раю йому приписуються усі характеристики прекрасного, всього що міг знайти чоловік у природі. В видіннях пророка Єзекіїля райський сад росте на березі річки, що витікає з храму: “...ось виходить вода з-під порога храму на схід, бо перед того храму на схід. А вода сходила здолу, з правого боку храму, з півдня від жертівника... А над потоком виросте на його березі з цього й з того боку всяке дерево їстівне; не опадє його листя, і не перестанє плід його, кожного місяця буде давати первоплоди, бо вода його вона зо святині виходить, і буде плід його на їжу, а його листя на лік” (Біблія. Книга Єзекіїля 47.1–12).

Як видно з Біблії, Сад це перш за все – Рай (Біблія. Буття 2.8), який постає як огорожена ділянка землі з найсприятливішими умовами для життя рослин і тварин (Біблія. Буття 2.10; Числа 24.6; Вихід 58.11). У Саду крони дерев служили людям дахом над головою, а плоди – їжею (Біблія. Буття 2.16; Книга пророка Єремії 29.5; Книга пророка Амоса 4.9; Євангеліє від Луки 13.19). Турбота про обробку Саду і догляд за ним – це було доручення, яке Бог дав першим людям після їх створення. Тому Сад – це уособлення впорядкованості творіння в протилежність первісному хаосу, що панував на Землі раніше (Біблія. Буття 1.2). Сади, які згадуються в Біблії, були тільки плодовими (Біблія. 2 Царів 25.4; Естер 1.5; Пісня над піснями 4.12-16; Книга від Івана 18.1; 19.41), про городи “овочеві сади” згадується окремо (Біблія. Повторення Закону 11.10; 3 Цар 21.2).

---

⁸ Сад як “розсадник приємного” тут не ідентичний “садам веселоців” нового часу; вочевидь, Ісаїя говорить про оргіастичні культури див. Біблія. Книга Ісаї 65.3; 66.17.

⁹ Третій син Адама народився в 130 р. від створення світу і людини (Біблія. Буття 5.3).

У густих тінистих Садах влаштували трапези (Біблія. Книга Естер 1.5) і поховання (Біблія. 2 Царів 21.18; Книга від Івана 19.41). Джерела, що знаходилися у відокремлених місцях, і колодязі були улюбленим місцем для купання. У Саду в Гефсимані Ісус усамітнися зі Своїми учнями для здійснення останньої молитви про чашу (Біблія. Книга від Івана 18.1). Але водночас Сади в Ізраїлі були і місцем служінням ідолам (Біблія. Книга Ісаї 1.29). Завдяки великій кількості води і пишній рослинності Сади часто слугували символом родючості і плодovitості. Так, Содом і Гомора порівнюються зі Садам Господнім (Біблія. Буття 13.10). У Біблії особливо обдаровані Богом люди порівнюються зі Садам “наповненим водою” (Біблія. Книга Ісаї 58.11; Книга пророка Єремії 31.12), народи уподібнюються до дерев, а земля до Божого Саду (Біблія. Книга пророка Єзекіїля 31.8).

Ці ранні біблійні уявлення про Рай, як про земний сад – Едем, де течуть річки і зростають всілякі рослини (Коран 98.8) загалом існують в ісламі. Зокрема, в Корані згадується про чотири річки: з води, молока, вина і меду (Коран 47.15), що відповідає біблійному уявленню про чотири річки земного райського саду Едему: Пішон, Гіхон, Тигр і Евфрат (Біблія. Буття 2.10–14). Є в хадисах¹⁰ згадки про наявність у раю дерева Туба, величина його становить відстань землі, що обійде вершник за 100 років. І райське вбрання робиться з його бутонів (Рамуз аль-Ахадис. – Т. 2 – С. 313/7; Хадиси: Тірмізі, Тафсир, Вакиа, 3289, Джаннат 1, 2525). Є ще низка хадисів, у яких наведено описи райських дерев: Стовбур райських дерев з перлів і золота, а вгорі зростають фрукти (ат-Тазкират аль-Куртуби. – С. 315/523). А в іншому хадисі йдеться про те, що в раю немає жодного дерева, стовбур якого не був би із золота (ат-Тирмизи, Кутубі-Ситта. – Т. 14. – С. 427/10). Гілки цих дерев не сохнуть, листя не опадає, волога їх не випаровується, а плоди не вичерпуються (Хадиси: Тірмізі, Джаннат 1, 2527).

Вирий-сад (Ірій-сад, Урай-сад) – в східнослов'янській міфології давня назва раю і райського світового дерева, на вершині якого мешкали птиці та душі померлих. Слов'яни вірили, що саме на цей небесний острів відлітають восени перелітні птиці. У народних піснях весняного циклу зберігся мотив відмикання ключем вирию, з якого на землю повертаються птиці. В українській і білоруській мовах і сьогодні існує вираз про перелітних птиць: “летіти у вирий”, “ляцяць у вырай” (білоруською), які не вживаються в іншому контексті [10].

У давньоруській мові слово “сад” означало “дерево, рослина, гай”, в староболгарській “садъ” φυτόν, в болгарській “сад” – “насадження”, в сербохорватській “сâд” – “нове насадження”, в словенській “sâd” – “плід, плантація”, в чеській, словацькій “sad” – “сад, насадження, парк”, у польській “sad” – “сад, парк” [22, с. 567]. Від слова “сад” утворено безліч похідних – “сад” – садити [сáдитися], óсад, садíба, сáджанка (посаджена рослина), сáжавка (ставок для розведення риби), засáдець (остання хлібина, що всаджується в піч), засаднічий (основний, принциповий) [7, с. 162]. Етимологічне походження праслов'янського слова sadъ “посадка” походить від садíти, сидíти, селити, оселяти, засновувати [5, с. 315], отже, стало, осіле місце. Крім того, слово “сад” фонетично зближений і вважається пов'язаним з давньоруським садьно – “рана”, можна припустити, що це не випадково, воно походить від втраченого саду – “сáдно ссадина, садьно” [7, с. 163] воно зводиться також до проведення борозни – розрізання землі та її засівання аналогічне до ритуального нанесення рани на шкіру, ця операція супроводжується “записом” сакрального тексту: жрець передає таким, що ініціюється міфи і інші “таємниці”. У грецькій мові знаходимо στíχος [20, s. 784] – “ряд; рядок у книзі; вірш”; στíζω – “колоти; татуювати”; στíμα – “клеймо”; στíμος – “укол, поранення”; στíμη – “укол; крапка”; у переносному значенні – “найменше”, στοίχεῖον – “буква”; у переносному значенні – “перша і найпростіша частина чого-небудь; підстава, початок, елемент, стихія”; κατá στοίχον – “рядами, по порядку”.

---

¹⁰ Хадіс – у мусульман: розповіді про вчинки і висловлювання пророка Мугаммада і його сподвижників. Сукупність хадисів, які визнано достовірними, становить Сунну. Основна частина хадисів виникла в кінці VII – на початку VIII ст.

Вигнання Адама і Єви з раю уявляють зазвичай як вигнання їх за межі райської огорожі. Після гріхопадіння людей охоронцями раю стали Херувими: “І вигнав Господь Бог Адама. А на схід від едемського раю поставив Херувима і меча полум’яного, який обертався навколо, щоб стерегти дорогу до дерева життя” (Біблія. Буття: 3.24). Так, сад – це обгороджене місце, яке з якихось причин потрібно охороняти. Етимологічне значення саду, як обгородженого місця ми можемо спостерігати в багатьох мовах. Так, етимологічне значення *garten* походить від *gerde* лозини (давньоіндогерманське **gher-* навколо, від індогерманського *ghortō – “огорожа”, пізніше *ghortos*) верби, лісового горіха або інших прутів, мається на увазі, що вони впліталися одне в одне, створюючи огорожу сад. Німецьке слово *gerd*, *gard* походить від готичного *garde* – “огорожа”, це була “обгороджена (прутами) територія”. Для порівняння готичне *gards* “дім”, давньоанглійське *geard* – “двір” англійське *garden* – “сад” і *guard* – “охороняти; оберігати, захищати, захищати”; *yard* – “двір”; французькою *garder* – “охорона; гвардія” [21, s. 245–246]. Грецькою *hortus* κήπος “сад”, *chortos* – “двір, огорожа”; польською *ogród* – “сад”; російською “город; огородити; городити; городь”. Отже, сад – обгороджене місце, первісно “огород” означало “обгороджене місце”, згодом “город, сад”.

У латинській мові *hortus* – “обгороджене місце; сад, парк”, *conclusus* – замкнений, закритий. Набуває поширення топонім “*hortus conclusus*” – сад замкнений, оточений стіною. Це латинський вираз, який бере початок від біблійної цитати в Псалмі над піснями: “Замкнений садок – то сестриця моя, наречена моя – замкнений садок, джерело запечатане... Лоно твоє – сад гранатових яблук з плодом досконалим, кипри із нардами, нард і шафран, пахуча тростина й кориця з усіма деревами ладану, мирра й алое зо всіма найзапахнішими пахощами, ти джерело садкове, криниця живої води, та тієї, що плине з Ливану!... Прокинься, о вітре з півночі, і прилинь, вітре з полудня, повій на садок мій: нехай потечуть його пахощі! Хай коханий мій прийде до саду свого, і нехай споживе плід найкращий його!...” (Біблія. Псалмі над піснями: 4.12–16). У середньовіччі ця цитата стає метафорою для алегорії церкви про Пресвяту Діву та візуально відтворюється в “садах Марії”. Церква обирає своїм символом сад, оскільки огорожа саду асоціювалася з порятунком, з ізольованістю від гріха, невинністю, добродійниками. В християнській традиції ідея замкнутого простору, обгородженого стіною або огорожено, усередині якої повний достаток, була використана як символ непорочного зачаття Диви Марії в утробі її матері Анни. Сад вказує на невинність Диви Марії, коли він є місцем Благовіщення, архангел Гавриїл передрікає їй народження Сина Божого. В світському середовищі: знаті, поетів і художників був поширений “райський сад”, як джерело земних насолод.

Символом прагнення до знання був сад плодівих дерев у персидського мислителя поета-мораліста Сааді [15, с. 536] (1181–1291 рр.), він написав поетичний трактат у віршах “Бустан” (Плодовий сад) у 1257 році, де він виклав суфійську філософію і етику, і в 1258 р. “Гулистан” (Розарій) у прозі.

Висновки

Отже, поняття сад є багатозначним, він втілював різні релігійні та етичні концепції відношення до природи: сад – житло духів, язичницьких божеств; сад – рай, місце райського блаженства; сад – місце, з якого походить життя, в якому і з якого розгортається час і простір; сад – символічне – зображення природи, місце поглибленого внутрішнього споглядання світу, сад – місце отримання знань; сад – символ творчої свободи духа¹¹. Протягом свого розвитку сади проходять через різні стилі, одержуючи певне наповнення залежно від світогляду епохи чи тематики (сучасні сади).

Так, на основі зазначеного вище сформулюємо визначення терміна “сад”. Сад – естетичний об’єкт, витвір мистецтва, який підпорядковується визначеним стилям залежно від філософських

---

¹¹ Прозив “*Faut cultiver son jardin*” – у романі Вольтера *Кандід*, 1759 р., Розділ 30. У фіналі повісті герої опиняються в Константинополі і дізнаються від місцевого дєрвіша про марноту метафізичних досліджень. Висловлюваний їм рецепт щастя простий – забути про хвилювання навколишнього життя, і передовсім громадської думки, присвятивши себе вибраному ремеслу – “догляду за садами”.

поглядів певної епохи, складається з обгородженої, розпланованої ділянки, зазвичай на відкритому просторі, створений для виконання сакральних, символічних чи алегоричних функцій, для отримання задоволення, відпочинку чи показу, в ньому культивуються різні види деревинних насаджень (зокрема фруктові), рослин і квітів, з яких формуються алеї, квітники та газони. Сад може містити природні та штучні матеріали: декоративні водойми, водні пристрої та малі архітектурні форми. Сади можуть бути приватними або публічними, із закритим або відкритим доступом для відвідування.

1. Боговая И.О. Озеленение населённых мест / И.О. Боговая, В.С. Теодоронский. – М. : Агрпромиздат, 1990. – 239 с. 2. Вергилий. Георгики. Песнь IV / Вергилий ; пер. Е. Иванюк // Новый Гермес. – № 3 (2009). 3. Вергунов А.П. Русские сады и парки / А.П. Вергунов, В.А. Горохов. – М. : Наука, 1987. 4. Гомер. Одиссея / Гомер. – Х. : Фоліо, 2001 [Бібліотека світової літератури. № 04]. – Пісня сьома. – Строка 110] – 130]. – 547 с. 5. Гринчишин Д.Г. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-х т. / Гринчишин Д.Г., Едлинская У.Я., Захаркив А. Т. К. та ін. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 2 : Н-Ф. – 592 с. 6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. Даль. – Т. 4. – СПб. ; М. : Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1882. 7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред-кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 5: Р-Т / уклад.: Р.В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с. 8. Краткий толковый словарь русского языка / И.Л. Городецкая, Т.Н. Поповцева, М.Н. Судоплатова, Т.А. Фоменко. – М. : Рус. яз., 1990. – 251 с. 9. Лазарев А.Г. Ландшафтная архитектура / А.Г. Лазарев, Е.В. Лазарева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 282 с. 10. Мифологический словарь / гл. ред. Е.М. Мелетинский. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 672 с. 11. Ожегов С.С. История ландшафтной архитектуры / С.С. Ожегов. – М. : Архитектура-С. – 2004. – 232 с. 12. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Гос. изд-во ин. и нац. словарей, 1963. – 900 с. 13. Родичкин И.Д. Краткий справочник архитектора: Ландшафтная архитектура / И.Д. Родичкин, Ю.А. Бондарь, А.П. Вергунов, Н.З. Ганкина. – К. : Будивельник, 1990. – 336 с. 14. Словник української мови : в 11-ти т. – Т. 9. – К. : Наук. думка, 1978. 15. Українська радянська енциклопедія : у 12-ти т. / за ред. М. Бажана. ; 2-ге вид. – Том 9. – К., 1983. 16. Цивьян Т.В. Verg. Georg. IV, 116–118. К мифологеме сада / Т.В. Цивьян // Текст: семантика и структура. – М., 1983. 17. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – Т. I. А – Алтай, 1890. – 450 с. 18. Baudissin W. Kyrios als Gottesname im Judentum und seine Stelle in der Religionsgeschichte / W. Baudissin. – Giessen, 1929. – Bd. 4. 19. Der Name Gottes. Hrsg. H. von Stietencron. – Düsseldorf, 1975. 20. Hjalmar Frisk. Griechisches Etymologisches Wörterbuch / Hjalmar Frisk. – Heidelberg, 1960. – Bd. 2. 21. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge. Unter Mithilfe von Max Bürgisser u. Bernd Gregor völlig neu bearb. Von Elmar Seebold. – 22. Aufl. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1989. – 822 s. 22. Vasmer M. Russisches Etymologisches Wörterbuch / M. Vasmer. – Heidelberg, 1955. – Bd. 2.